

A KÁRPÁT-MEDENCE VÁROSAINAK NEMZETISÉGI ÖSSZETÉTELE A 20. SZÁZAD ELEJÉN

BELUSZKY PÁL¹

Az 1900. évi népszámlálás nemzetiségi adatainak (pontosabban a lakosság anyanyelvére vonatkozó adatoknak) napvilágra kerülése után a *magyar* (nemzetiségű) politikai osztály, de a „nemzeti ügyek” iránt érdeklődő közvélemény is örömmel és megnyugvással konstataálta, hogy a „szűkebb hazában” (Horvát-Szlavónországgal nem számolva) az országlakosok körében a magyar anyanyelvűek, átlépven a bűvös 50%-os határt, végre többségbe kerültek (1. táblázat). Azzal kapcsolatban ugyanis, hogy „Magyarország a magyaroké”, kevesekben merült fel kétely. (Dessewffy József konzervatív politikusnak a 19. század elején megfogalmazott „axiómája”, miszerint „Magyarország a magyarok országa, a többi benne lakó nemzetiségnek csak lakóhelye”, még egy évszázad múltán is általánosan elfogadott volt). Ennek a nemzetfelfogásnak azonban a századfordulóig szembe kellett néznie azzal a ténnyel, hogy a magyarok kisebbségben vannak „saját hazájukban”, a Kárpát-medencében. A tények okozta kényelmetlen érzés végre oldódhatott a népszámlálási eredmények jóvoltából. De még ezen adatoknak is volt néhány szépséghibája; egyrészt a „Magyar Korona országaiban” (tehát Horvát-Szlavónországgal is számolva) a magyar anyanyelvűek még mindig nem alkottak többséget, másrészt közigazgatási jogállás szerint bontva az adatokat, kiderült, hogy a községek – a „Vidék” – lakossága között az ország egészét figyelembe véve még mindig kisebbségben maradtak a magyar ajkúak, nemcsak 1900-ban, hanem a Monarchia fennállásának utolsó népszámlálása idején, 1910-ben is (2. táblázat).

Vagyis a magyarosodás „terhét” a városok vették vállalkra, ők voltak a magyarosodás–magyarosítás zászlóshajói, pedig egyre inkább lábra kapott a vélekedés – elsősorban Budapesttel kapcsolatban –, hogy a városok nem a nemzet természetes fejlődésének kivirágzásai, hanem „idegen” képződmények.

De legalább a magyarosodásban oroszánrészt vállaltak, vélhették a kortársak; a városlakók között a magyar ajkúak arányának növekedése, s a városokban élő nemzetiségiek magas szintű magyar nyelvtudása (a városok lakosságának 85,2%-a beszélt

2. táblázat: Magyarország* különböző jogállású települései lakosságának anyanyelvi megoszlása, 1900, 1910*

*Horvát-Szlavónország nélkül.

Jogállás	A lakosság anyanyelvi megoszlása, %													
	Magyar		Német		Szlovák		Román		Ruszin		Horvát		Szerb	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Törvényhatósági jogú városok	73.0	78.0	13.5	10.1	3.4	2.4	1.7	1.7	0.0	0.1	0.1	0.2	2.7	2.6
Rendezett tanácsú városok	71.8	74.7	11.0	9.1	7.7	6.9	1.7	6.3	0.3	0.2	0.1	0.1	2.0	1.9
Községek	46.4	48.8	11.7	10.6	13.5	12.3	6.3	19.7	3.1	3.1	1.1	1.2	2.6	2.6
Magyarország összesen	51.4	54.5	11.9	10.4	11.9	10.7	16.6	16.1	2.5	2.5	1.2	1.1	2.6	2.5

A rendezett tanácsú városok már meglehetősen tarka képet mutattak mind lakosságszámuk, mind gazdasági jelentőségük, a városhierarchiában elfoglalt pozíciójuk alapján. Átlagos lakosságszámuk 13 és félezer fő körül alakult; rendezett tanácsú városi rangot viselt Brassó, Nagyszeben, Szombathely, Nyíregyháza, 1907-ig Miskolc stb., de ugyanilyen „besorolást” kapott Ruszt (1353 lakos), Nagyrőce (1925 lakos) Poprád (2283 lakos), Szepesolaszi (2413 lakos), Leibic (2782 lakos), Jolsva (2846 lakos), Szepesbéla (2894 lakos), Abrudbánya (2938 lakos) és így tovább. Ugyanakkor a városi rangú települések mellett jó néhány községi jogállású település is betöltött nemegyszer jelentős súlyú városi szerepkört (így pl. Békéscsaba [42 146 lakos], Mohács [17 092 lakos], Balassagyarmat [8271 lakos], Ipolyság, Liptószentmiklós, Turócszentmárton, Magyaróvár [az utóbbi öt megyeszékhely], aztán Keszthely, Kalocsa, Orosháza és így tovább.) Vagyis amikor a városi rangú településekre teszünk megállapításokat a rendelkezésünkre álló statisztikai adatok alapján, korántsem valamennyi városi funkciójú települést vesszük figyelembe. Ha csak e településcsoport (városi szerepkörű községek) egyértelműen városi funkciójú községeiben élőkét vesszük figyelembe, ahol 1910-ben kb. 900 ezren éltek, akkor a városokban és a városi jellegű községekben élők száma megközelítette az ötmilliót (4830 ezer fő), az ország lakosságának így már 26 és fél százalékát adta.

Ami már most a városi jogállású településekben 1910-ben élt 3,7 millió lakos nemzetiségi viszonyait illeti, először tekintsük át a városok lakóinak nemzetiségi megoszlását. (2. táblázat).

A „képlet” egyszerű: a magyar anyanyelvűek nagyobb arányban éltek a városok-

alább is oly mértékben természetesen kell terjednie a magyar

„képet” a dualizmuskori Magyarország városodása, urbanizációs nemzetiségi viszonyainak alakulása egyaránt alátámasztotta. E tanulmányunkban vázlatos áttekintést, statisztikai állapotrajzot. (a közelmúlt évekkel szemben az előző évek által okozott „atrociásokért” az olvasó elnézését kérve.) Összefoglalóként itt csak érintjük.

Dualizmus korában mindvégig agrárország maradt; az ún. őstermelés a 75%-ot is meghaladta, s ez az arány 1910-re csökkent ugyan, de nem csökkent ki. Következésképp falusi országnak kellett lennie: valóban, 85%-a élt a falvakban, s ez az aránya 1910-re is csak 80%-ra (79,6%) csökkent. A népesség előrehaladás tapasztalható az ország urbanizációjában. Ez legelőször a nagyvárosok viharos gyorsaságú növekedésében mutatkozott meg (1870: 100 ezer lakos, s ekkor már 230 ezren éltek a később Budapesthez tartozó városokban), valamint a városlakók számának emelkedésében; kerek 1,7 millióra, miközben arányuk mérsékelten, 12,8%-ról 15,6%-ra emelkedett (statisztikailag nem számolva). Ezek az adatok a városi ranggal rendelkező magyarországi településre vonatkoznak (a városi ranggal rendelkező települések dualizmus kezdetén 121); Horvát-Szlavónországban további 17 település alakult. A dualizmus korában kétféle jogállással rendelkeztek a városok: rendezett törvényhatósági jogú városok a városállomány népesebb tagjai, a községi potenciállal, sokrétűbb városi intézményhálózattal rendelkeztek. A városok eltérő jogállású Fiumével együtt. Átlagos lélekszámuk valamivel magasabb volt.

Magyarország nemzetiségek számarányának változása a magyar korona országaiban, 1880–1910

Magyarország		Horvát-Szlavónországok				Együtt			
Nemzetiségek aránya %		A polgári népesség %-ában				A polgári népesség %-ában			
1900	1910	1880	1890	1900	1910	1880	1890	1900	1910
51.4	54.5	2.2	3.1	3.8	4.1	41.2	42.8	45.4	48.1
11.8	10.4	4.4	5.4	5.6	5.1	12.5	12.2	11.1	9.8
11.9	10.7	0.5	0.6	0.7	0.8	11.9	11.0	10.5	9.4
16.7	16.1	0.1	0.1	0.0	0.0	15.4	14.9	14.6	14.1

bek esetében csak a Magyarországon élőket vettük figyelembe, anélkül, hogy a városokban.) Figyelemre méltó, hogy a magyarok és arányokban éltek a törvényhatósági jogú városokban, mint a vidéki városokban, vagyis a nagyobb, dinamikusabban fejlődő, modernizálódó városok képessége erősebbnek bizonyult, s itt koncentráltak azok a magyarok elsősorban a magyarok „vittek” (illetve megkövetelték a magyar nyelvű magyarságot, mint a felsőbb szintű köz- és ipar – különösképp az állami kézben lévő vállalatok –, a kultúra, a MÁV stb.). Ebből egyrészt az következett, hogy a „vidéki városok” 1910-ben sem jutott többségre a magyarság (vagyis az a sokszor ismétlődő, hogy 1910-re végre magyar többségűvé vált az ország, a vidéki városok), másrészt, hogy a különböző nemzetiségek igen eltérő arányban éltek a városokban (4. táblázat).

Ruszin		Horvát		Szerb	
szám	%	szám	%	szám	%
1 199	0,25	19 329	9,92	56 128	12,17
3 485	0,75	1 477	0,76	29 222	6,33
4 684	1,0	20 806	10,68	85 350	18,50
459 586	99,0	174 002	89,32	376 166	81,50
464 270	100,00	194 808	100,00	461 516	100,00

*Horvát-Szlavónország nélkül.

Ebből a szempontból vizsgálva a nemzetiségek „városodottságának” fokát, még egyértelműbb a magyarság fölénye „urbanizáltsága” szempontjából: a „szűkebb haza” területén élő magyarok közel 29%-a városlakó 1910-ben, míg pl. a ruszinok közül csak minden századik élt városokban, alig 5 ezer fő. A ruszinoknak jóformán semmi szerep nem jutott a városokban: a ruszin nyelvterületen fekvő Munkácson is csak kerekén 1400-an éltek (a város lakosságának 8,1%-a), míg a ruszinok egyházi-kulturális-politikai központjának tartott Ungváron a 640 ruszin a város lakosságának mindössze 3,8%-át tette ki. (Máramaroszigeten élt még viszonylag jelentékenyebb számú ruszin, valamivel több, mint félezer – 2,5% –.) Valamit javít e képen néhány városiasodó községben való jelenlétük: Huszton az 5230 ruszin a városka lakosságának kerekén felét tette ki, tehát e járási székhely a ruszinság legjelentősebb települése. Az ugyancsak járási székhely szerepet betöltő Rahón pedig arányuk meghaladta a kétharmadot is – 67,4% –, ez 4432 ruszin lakost jelentett.

A ruszinoknak ez a feltűnően alacsony „urbanizáltsága” egy sor további tényezővel állt kölcsönhatásban: az őstermelés, különösen az erdőrengetegben végzett fakitermelő munka és a havasi pásztorkodás nagyfokú elszigeteltséget eredményezett, s igen alacsony írt-olvasni tudást; a városi néptömörülések hiánya a ruszin középosztály kialakulását gátolta, a jelentékenyebb számú értelmiségi hiányát is jelentette, a különféle egyesületek, kulturális intézmények szervezését tette lehetetlenné. A ruszin társadalom nem volt „teljes” társadalom, hiányzott tőkés-földbirtokos osztályuk, értelmiségük, középosztályuk; e jelenségek valamilyen kapcsolatban álltak a ruszin városlakók majd teljes hiányával. Mindez, egyenként és együtt súlyosan kihatott a ruszinság „geopolitikai súlyának” alakulására, nemzeti törekvéseik kialakulatlanságára.

A románok közül 133 ezren éltek városokban, összlakosságuk négy és fél százaléka. A román városlakó népesség mindössze három városban jutott abszolút túlsúlyra (Vízakna 4048 lakos, ebből 65,5% román, Szászsebes 8504 lakos, 58,5% román,

osi népesség számának és arányának változása Magyarországon, 1857–1910*

Évszám	1870		1890		1900		1910	
	aránya, %	száma, 1000 fő	aránya, %	száma, 1000 fő	aránya, %	száma, 1000 fő	aránya, %	száma, 1000 fő
1857	1,8	271	2,0	492	3,2	716	4,3	880
1870	11,9	1 736	12,8	2 083	13,7	2 307	13,8	2 846
1880	13,4	2 007	14,8	2 575	16,9	3 023	18,1	3 726
1890	86,6	11 572	85,2	12 588	83,1	13 698	81,9	14 538
1910	100,0	13 579	100,0	15 163	100,0	16 721	100,0	18 264

*Horvát-Szlavónország nélkül.

**1873-ig Pest, Buda és Óbuda együtt.

Táblázat: A különböző anyanyelvű lakosság megoszlása az egyes közigazgatási kategóriák szerint, 1910*

A különböző anyanyelvű lakosság megoszlása közigazgatási kategóriák szerint							
Magyar		Német		Szlovák		Román	
szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1 712 435	17,22	222 132	11,67	53 277	2,74	37 847	1,28
1 142 726	11,49	138 826	7,29	106 316	5,46	95 912	3,26

pontjává vált, csakúgy, mint Temesvár (7566, 10,4%-nyi román nyelvűekben (közel kilencezer román anyanyelvű). Relatív többségre írom városban (Szászváros, Karánsebes, Hátszeg), de a románság létét a „számottevő román kisebbségű” kis- és közepes nagyságú-épezték: 11 településben 20,0–29,9, ötben 30,0–39,9%-ot tettek aladta arányuk a 40%-ot, de ott is kisebbségben maradtak. Az román „nemzeti központ” a községi jogállású Balázsfalva, görög el, iskolákkal, könyvkiadással (s mindössze 2200 lakossal).

8,2%-a, kereken 160 ezer fő élt a városokban, ami csak kevéssel anyuktól (10,7%). A románokkal szemben a szlovákok már több öbbségre jutottak, e városok azonban a 12 ezer lakosú, jelentős Rózsahegy kivételével szerény helyet foglaltak el a magyarországi ljbánya (4813 lakos), Korpona (4016 lakos), Szokolca (5018 lakos),

Breznóbánya (4179 lakos), Szepesolaszi (2413 lakos) egyaránt atási szerepkör nélküli stagnáló népességű település, csökkenő zsgel. Kétségtelen viszont, hogy az abszolút többségű – de legalább lakossal is bíró – hat szlovák város között már jelentősebbeket is mecbányát és Nagyszombatot, a relatív szlovák többségűek között többi megyeszékhely, mint ahogy megyeszékhely Eperjes, Nyitra legtöbb szlovák nyelvterületen fekvő város a dualizmus korában ott ugyan, a szlovákok birtokoltak jó néhány olyan várost, amei- eik háttérül szolgálhatott (volna); a legnagyobb szlovák közösség 11 ezer főt számlált, de a város lakosságának csak 14%-át tette ki.

It a német ajkú lakosság és a magyarországi városok viszonya. Már gyarországi városodás kezdeti időszakában a városi lakosság túlnet földről érkező kézművesek, bányászok, kereskedők tették ki; i akciók keretében is érkeztek német ajkú polgárok a Szepességbe, , ahol a 18–19. századig más nemzetiségű lakost nem is fogadtak nizált” tájakon „tisztán” német lakosságú városok funkcionáltak. rában annyiban változott a kép, hogy az Alföldön felnövő ún. égükben magyarok népesítették be, de a török által el nem fog- an nem vagy csak lassan csökkent a németek aránya (részben a ilő magyarok betelepődése következtében). A török kiűzése utáni esítés során is folyamatosan érkeztek német földi bevándorlók. s

mint pl. a magyarokéhoz hasonló társadalmi szerkezet, a közvetlen népességutánpótló hinterland jórészt magyar volta stb. okán) gyorsan asszimilálódott, pontosabban a népi utánpótlás elapadása miatt nem tartott lépést a felgyorsult magyarországi városodással. A városok népességében a német anyanyelvűek részesedése látványosan csökkent 1880–1910 között; míg az első, az anyanyelvi hovatarozást is tudakoló népszámlálás időpontjában arányuk a városokban 18,4% volt, addig ez az érték 1910-re majd felére, 10% alá csökkent (5. táblázat). Az arányvesztés látványos, de meg kell jegyeznünk, hogy a városi németiség száma korántsem csökkent ilyen mértékben: míg 1880-ban városaink lakosságából 396 ezer vallotta magát németnek, számuk 1910-re csak 361 ezerre, tehát 9%-kal csökkent. Jól szemlélteti ezt a folyamatot a „legnagyobb magyarországi német város”, Budapest nemzetiségi képeinek változása (6. táblázat). Míg számuk 1910-re az 1880-as érték 64,4%-ára csökkent, arányuk majd negyedére, 26,2%-ra. Az számsze- rűen nem mutatható ki, hogy a nyelváltás milyen mértékű tényleges asszimilációval járt; kétségtelen, hogy Budapesten, az ország adminisztratív, gazdasági, tudományos, kulturális központjában a németek nyelváltása erős ösztönzést kapott, hisz a közhiva- talokban, az értelmiségi foglalkozásokban az érvényesülés elengedhetetlen feltétele volt a magyar nyelv tökéletes ismerete, sőt az ott dolgozók „magyarvolta”. Az asszimilációt az is gyorsította, hogy a budapesti németiség nem rendelkezett „saját” német kultúrával – mint ahogy rendelkeztek pl. Prágában –, ha jelentek is meg német nyelvű sajtótermé- kek, tartottak német nyelvű színelőadásokat stb. Ugyanakkor a mindennapi életben még lépten-nyomon találkozni lehetett a „német Pest-Buda” emlékével: a budapesti cégtáblák jó része még a századfordulón is német nyelven íródott, a műszaki nyelv – de még a „konyhanyelv” is – jobbára német maradt stb.

5. táblázat: A német anyanyelvűek számának alakulása az egyes településkategóriákban és arányuk az összes városi lakosból, 1880–1910

A települések közigazgatási besorolása	A németajkúak száma			
	1880*	1890*	1900*	1910**
1. Törvényhatósági jogú városok	250 254	248 858	236 755	222 132
2. Rendezett tanácsú városok	145 858	141 154	138 846	138 958
3. Városok összesen	396 112	390 012	375 601	360 988
4. Vidék	1 870 772	1 198 084	1 980 423	1 903 357
A német ajkúak aránya a városlakókból, %	18,4	15,7	12,4	9,7

*polgári lakosság; **összes lakosság.

apesten élő német anyanyelvűek száma és aránya, 1880–1910

Német anyanyelvűek	
száma	aránya
122 454	34,4
115 573	23,7
98 515	14,0
78 882	9,0

*polgári népesség; **összes népesség.

lakosságból való részesedésének 10% alá csökkenése ellenére még 1910-ben is érzékelhető volt jelenlétük. Abszolút többséget Ruszton (84,0% németajkú), Kismartonban (67,5%), Sopronban (50,3%), Gölnicbányán (54,7%), Fehértemplomban (51,4); további 25 városban pedig jellegmeghatározó szerepet tettek (50,0–49,9%-ot tett ki), több esetben relatív többséget alkottak (pl. Győrött, Versecen, Zimonyban, az erdélyi szász városok egy részében), a magyarországi városállomány 63%-ában legalább két nyelven voltak.

nyelvi helyzetben” funkcionált Fiume, „a Magyar Koronáról”. A város Horvátországon „túl”, a szűkebb értelemben vett város mint 200 km-re feküdt, s Magyarország egyetlen tengeri kikötőjében viharos gyorsasággal növekedett-fejlődött, egy sor magyar város arapodott, s a magyarok aránya 1880 és 1910 között 1,8%-ról emelkedett, de a város legnagyobb nyelvi közössége az olasz maradt (arányuk 1910-ben az olaszt (is) hivatalos nyelvként használták).

Nemzetiségek és a városok viszonyának imént felvillantott jellegzetességekben a városállomány felől közelítünk a városok nemzetiségi viszonyaira, hogy a városok és a nemzetiségek viszonya az egyes városok „mixet” alakítottak ki. A következő „anyanyelvi várostípusokat”

(valamely anyanyelv aránya 90,0% és több)

nyelvi városok; (valamely anyanyelv aránya 66,0–89,9%)

városok.

5. Egy többségi anyanyelvű, több kisebbségi nyelvű városok; (egy anyanyelv 33,0–65,9%, egy vagy több anyanyelv 20,0% felett, vagy nincs 20,0%-ot elérő második anyanyelv)
6. Háromnyelvű városok (vagy három anyanyelv 30,0% felett, vagy kettő 30,0, egy pedig 20,0% felett).

A három fő- és három altípuson belül a lehetséges kombinációk száma százas nagyságrendű, ebből 31-féle kombináció elő is fordult a Kárpát-medencében (Horvát-Szlovónországot is figyelembe véve, 7. táblázat). Bármily megközelítés alapján vesszük is figyelembe a nyert eredményeket, a magyarság súlya a városállományban még egyértelműbb, mintha csupán a városokban mutatkozó átlagos arányukat vesszük figyelembe. Egynyelvű városokkal csak a magyarok rendelkeztek (s a társországban a horvátok), mégpedig a leggyakoribb típust az egynyelvű magyar városok képezték; a magyarországi városok több mint egyharmada tartozott e típusba (50 város), s további 25-ben dominált a magyar anyanyelvű lakosság (ez a két típus tette ki a szűkebb értelemben vett Magyarország városainak több mint felét). Összegezve mindazon városokat, ahol magyarok jellegformáló arányban voltak jelen, 116 ilyen város akadt a szűkebb hazában, ezek tették ki a városi jogú települések 84,1%-át, ami egyik tényezője annak a megállapításnak, hogy a magyarság számarányánál jóval nagyobb geopolitikai súlyt képezett a Kárpát-medencében. A 8. táblázat adatait szemlélve további érveket hozhatunk fel a városállomány döntően „magyar voltáról”; például a magyarokon kívül csak a szlovákok domináltak 7 városban, kettőben pedig a németek, tehát sem a románok, sem a szerbek, különösképp a ruszinok nem tettek szert dominanciára egyetlen városban sem, egyetlen várost sem érezhettek maradéktalanul a sajátjuknak. A ruszinok pedig egyetlen városba sem „tudták betenni a lábukat” (meg a magyarországi horvátok). Feltehető, hogy ez a tény a közügyek iránt érdeklődést mutató rétegeik számára frusztrációt okozott, befolyásolhatta nemzeti törekvéseik alakulását, gyakorlati politizálásukat.

7. táblázat: A nemzetiségi szerkezet alapján kijelölt várostípusok és az egyes típusokba sorolt települések száma, 1910*

Várostípusok	A típusba tartozó települések, db
I. Egynyelvű városok	52
Ebből: 1. magyar	50

8. táblázat: A nemzetiségi (anyanyelvi) összetétel alapján kijelölt várostípusok, 1910

	7
	2
	9
árosok	61
	27
t	5
ák	8
n	6
láv	3
	1
k	2
t	2
elvű, több kisebbségi nyelvű	27
kisebbségi nyelv	6
ar-német	1
-magyar	3
k-magyar	1
n-német	1
kisebbségi nyelv	18
	1
	1
t	3
zar	3
ák	1
ín	1
ar	2
t	2
ar	1
	2
k	1
más nyelvek 20,0% alatt	3
	1
	1
	1
ok	7
n-magyar	2
yar-német	4
ar-német	1

Várostípusok/városok	Lélekszám			Megjegyzés*
I. Egynyelvű városok (valamely anyanyelv aránya 90,0% és több)				
I. 1. Magyar anyanyelvű városok		Magyar anyanyel- vűek, %		
Thj. városok				
1. Hódmezővásárhely	62 445	99,2		
2. Kecskemét	66 834	98,9		
3. Debrecen	92 729	98,5		
4. Székesfehérvár	36 625	96,5		
5. Szeged	118 328	95,9		
6. Miskolc	51 459	95,4		
7. Győr	44 300	94,9		
8. Szatmárnémeti	34 882	94,8		Tr
9. Nagyvárad	64 169	91,9		Tr
Rt. városok				
1. Hajdúszoboszló	16 093	100,0		
2. Hajdúböszörmény	28 159	99,9		
3. Kisújszállás	13 538	99,8		
4. Túrkeve	13 097	99,8		
5. Szentés	31 593	99,7		
6. Jászberény	29 675	99,6		
7. Kiskunfélegyháza	34 924	99,6		
8. Nagykőrös	28 575	99,6		
9. Hajdúnánás	16 781	99,6		
10. Karcag	22 996	99,5		
11. Kiskunhalas	24 381	99,1		
12. Cegléd	33 942	99,0		
13. Szolnok	28 778	99,0		
14. Eger	28 052	98,8		
15. Mezőtúr	25 835	98,8		
16. Makó	34 918	98,4		
17. Kézdivásárhely	6 079	98,3		Tr
18. Pápa	20 150	98,2		
19. Nyíregyháza	38 198	98,1		
20. Naonkároly	16 078	98,1		Tr

	10 844	97,5		
	24 134	97,1		
	3 701	97,1		Tr
	14 947	96,7		
	10 244	96,6		Tr
	8 665	96,5		Tr
	12 933	96,2		Tr
	8 905	96,0		Tr
	26 524	95,4		
	19 940	95,1		
	30 947	94,0		
	4 422	93,9	Tr	
	18 952	93,7		
	17 881	93,3		
	8 062	92,7	Tr	
	29 666	91,8	Tr	
	16 228	91,5	Tr	
	9 675	90,5	Tr	
városok		Horvát anyanyelvűek, %		
	3 290	94,2		Tr
	2 029	91,2		Tr
gű (amely %)				
városok		Magyar anyanyelvűek, %	Más anyanyelvűek, %	Megjegyzés*
	25 517	89,3		Tr
	22 337	89,2		Tr
	880 371	85,9		
	49 822	83,6	12,8 N	
	60 808	83,4	12,4 R	Tr
	21 032	79,9		
	44 711	75,4	14,8 Szl	Tr

2. Rozsnyó	6 565	89,7		Tr
3. Újpest	55 197	89,2		
4. Szilágysomlyó	6 885	87,6	11,0 R	Tr
5. Losonc	12 939	82,2	13,0 Szl	Tr
6. Máramarossziget	21 370	82,1		Tr
7. Gyula	24 284	81,6	10,5 R	
8. Jolsva	2 846	80,4	15,3 Szl	Tr
9. Ungvár	16 910	80,3		Tr
10. Nagybánya	12 877	77,6	20,8 R	Tr
11. Nagyenyed	8 663	75,0	22,4 R	Tr
12. Munkács	17 275	73,5	17,8 N	Tr
13. Dicsőszentmárton	4 417	72,7	21,7 R	Tr
14. Torda	13 455	71,9	25,5 R	Tr
15. Dés	11 452	69,8	25,4 R	Tr
16. Szamosújvár	6 857	67,9	27,4 R	Tr
17. Déva	8 654	67,3	27,9 R	Tr
II. 2. Domináns szlovák városok		Szlovák anyanyelvűek, %		
Rt. városok				
1. Újbánya	4 813	88,5	24,2 M	Tr
2. Korpona	4 016	86,2	12,0 M	Tr
3. Szokolca	5 018	82,8	10,0 M	Tr
4. Modor	5 009	82,3	10,5 N	Tr
5. Breznóbánya	4 179	73,7	24,2 M	Tr
6. Rózsahegy	12 249	68,1	14,2 M	Tr
7. Szepesolaszi	2 413	66,9	18,2 N	Tr
			14,1 M	Tr
II. 3. Domináns német városok		Német anyanyelvűek, %		
Rt. városok				
1. Ruszt	1 535	84,0	14,2 M	Tr
2. Kismarton	3 073	67,5	27,1 M	Tr
II. 4. Domináns horvát városok		Horvát anyanyelvűek, %		
Thj. városok				

	8 018	89,8		Tr
	4 802	87,3		Tr
	16 112	81,8		Tr
	5 486	80,8	12,2 Sz	Tr
	7 881	76,2		Tr
	7 231	72,9	11,6 Sz	Tr
	5 899	69,2	19,3 M	Tr
sok				
-65,9%, :0%-ot)				
rosok		Magyar anyanyel- vűek, %	Német anyanyel- vűek, %	Más anyanyel-vűek, %
	33 932	44,2	51,1	14,3 Szl
	78 223	40,6	41,9	0,4 R
	72 555	39,4	43,6	
	8 423	61,0	36,4	
	7 310	40,3	41,1	8,0 R
árosok			Szlovák anyanyel- vűek, %	
	15 185	41,8	55,0	
	8 799	56,5	40,7	
	1 925	52,0	45,9	
	16 323	48,9	39,8	
	10 776	48,8	40,7	
	7 805	38,4	47,1	11,9 N
	3 288	35,5	49,9	10,4 N

A) 3. Magyar–román városok			Román anyanyel- vűek, %	
Rt. városok				
1. Kolozs	4 138	54,9	43,7	
2. Vajdahunyad	4 520	54,4	39,6	
3. Fogaras	6 579	51,0	33,1	15,3 N
4. Hátszeg	3 124	46,6	48,4	
5. Gyulafehérvár	11 616	45,0	44,5	
6. Abrudbánya	2 938	40,1	57,8	
A) 4. Magyar–szerb (délszláv) városok			Szerb anyanyel- vűek, %	
Thj. városok				
1. Szabadka	94 610	58,8	39,0 ¹	
2. Újvidék	33 590	39,7	34,5	17,6 N
3. Zombor	30 593	33,0	38,8	20,6 E ¹
A) 5. Egyéb kétnyelvű városok		I. anya- nyelv, %	II. anya- nyelv, %	III. anya- nyelv, %
Thj. városok				
1. Osijek (Eszék)	31 388	40,3 H	35,9 N	11,9 M
2. Zemun (Zimony)	17 131	38,2 N	33,0 Sz	11,7 M
3. Pancsova	20 808	41,9 Sz	35,9 N	16,2 M
Rt. városok				
1. Leibic	2 782	47,1 Szl	40,8 N	
2. Szepesbéla	2 894	43,5 Szl	43,1 N	12,3 M
B) Egy többségi nyelv, több kisebbségi nyelvű városok (egy nyelv 33,0–65,9%, egy vagy több nyelv 20,0% felett, vagy nincs 20,0%-ot elérő második nyelv)				
B) 1. Egy nyelv 33,0% felett,		I. nyelv	II. nyelv	III. nyelv

	26 795	52,8 Sz	25,9 N	22,3 M
	33 489	50,3 N	26,8 R	21,7 M
	6 317	51,4 N	25,4 Szl	20,8 M
	11 587	47,4 N	26,2 R	23,2 M
	41 056	43,4 M	28,7 R	26,4 N
	8 626	41,8 N	31,6 R	19,9 M
tt,				További nyelv, %
	49 806	54,8 O ²	26,0 H	13,0 M
	27 370	49,6 N	31,4 Sz	14,2 M
		I. Nyelv (330% felett)	II. nyelv (20,0– 32,9% között)	További nyelv, %
	3 129	58,6 Szl	21,5 N	18,1 M
	4 809	54,9 Szl	32,4 N	12,0 M
	3 458	54,9 Szl	26,5 N	18,5 M
	9 179	54,0 Szl	25,5 M	15,9 N
	15 163	53,0 Szl	30,3 M	15,0 N
	7 528	41,1 Szl	32,0 M	18,3 N
	16 419	59,4 M	30,0 Szl	
	4 408	59,3 M	21,3 R	
	3 833	54,7 N	28,6 Szl	15,8 M
	4 048	65,5 R	30,4 M	
	8 504	58,5 R	27,6 N	10,3 M
	7 672	49,8 R	28,6 M	16,9 N
	7 999	49,0 R	30,2 N	17,7 M
	10 200	47,3 H	24,9 M	15,2 N
	12 909	37,7 Sz	30,2 H	15,1 N
tt, a				

3. Szentendre	5 673	52,4 M	16,6 Szl	16,2 N
C) Három nyelvű városok				
1. Beszterce	13 236	44,1 N	33,8 R	21,4 M
2. Bártfa	5 278	39,1 Szl	33,1 M	24,6 N
3. Lugos	19 818	38,7 N	34,7 M	31,4 R
4. Poprád	2 283	35,8 N	33,2 Szl	30,2 M
5. Dobsina	5 029	34,6 M	33,6 N	29,5 Szl
6. Nagybecskerek	26 006	34,3 Sz	35,2 M	26,2 N
7. Körmöcbánya	4 515	33,8 M	33,5 N	32,8 Szl

Rövidítések: M = magyar; N = német; Szl = szlovák; R = román; H = horvát; Sz = szerb; O = olasz; Tr = a trianoni békekötés után a mai országhatáron kívülre került városok (csak az egynyelvű és domináns városoknál feltüntetve); 1 = többségükben bunyevác.

(Ugyanakkor természetesen nem hagyható figyelmen kívül, hogy a szűkebb Magyarország 138 városából 61-ben, a városállomány 44%-ában jellegadó arányban éltek más anyanyelvűek (is), nem beszélve arról, hogy több, dominánsan „magyarnak” besorolt városban is esetenként számottevő arányban és számban éltek nem magyar anyanyelvűek. Pl. Budapesten 14,1%-nyi más anyanyelvű, ami jóval több, mint 100 ezer főt jelentett 1910-ben; vagy a „színmagyar” városként emlegetett Kolozsváron 12,4%-nyi, Aradon 16,3%-nyi román.) Még egyértelműbb a magyar városok „túlsúlya”, ha nem csupán az egyes típusokba sorolt városok darabszámát vesszük figyelembe, hanem népességszámukat, hierarchikus pozíciójukat, gazdasági jelentőségüket stb. Budapest dominánsan magyar anyanyelvű várossá vált 1910-re, a 11 regionális központ közül négy (Debrecen, Szeged, Nagyvárad, Győr) egynyelvű magyar, négy (Kolozsvár, Kassa, Pécs, Arad) dominánsan magyar nyelvű, Pozsony és Temesvár magyar–német kétnyelvű város, Brassóban a magyarok relatív többséget alkottak (43,4% magyar anyanyelvű), 28,7% román és 26,4% német kisebbséggel. (A társország székhelye, Zágráb domináns horvát nyelvű város.)

Hasonló következtetések vonhatók le a 9. táblázat adataiból; ebben a táblázatban azt tüntettük fel, hogy az ország különböző nemzetiségei az egyes arányszám-kategóriákban hány várossal „képviseltetik magukat” (Horvát-Szlavónországgal itt nem számolva). A magyarság nemcsak városlakóinak magas országos arányaival tűnik ki, hanem azzal is, hogy szinte az ország összes városában jelentős súllyal vannak jelen

inden ötödik városban maradt a magyar anyanyelvűek aránya 30%
vén a magyarság, illetve az államvezetés *uralta a geopolitikai teret*
őrszágban nem sikerült megvetni a lábukat), különösen azért, mert
a városokban is, ahol a magyarok aránya szerényebb maradt, ott is
atékeny részét a „magyar” állam s az ott élő magyarság „birtokolta”
rvek, igazságszolgáltatás, sajtó, közép- és főiskolák, iparvállalatok

*magyarországi városok típusai az egyes anyanyelvi csoportok arányai
alapján, 1910 (Horvát-Szlavónország nélkül)*

0,0 ≤		80,0 – 89,9		65,0 – 79,9		50,0 – 64,9	
	%	száma	%	száma	%	száma	%
	36,2	14	10,1	11	8,0	10	7,2
	–	1	0,7	1	0,7	5	3,6
	–	4	2,9	3	2,2	6	4,4
	–	–	–	1	0,7	1	0,7
	–	–	–	–	–	–	–
	–	–	–	–	–	–	–
	–	–	–	–	–	1	0,7
	–	–	–	–	–	1	100,0

30,0 – 49,9		20,0 – 29,9		10,0 – 19,9		≥ 9,9	
száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
	18,2	9	6,5	16	11,6	3	2,2
	12,3	7	5,1	16	11,6	91	66,0
	10,1	3	2,2	5	3,6	103	74,6
	4,4	5	3,6	1	0,7	124	89,9
	–	–	–	–	–	138	100,0
	–	–	–	–	–	138	100,0
	3,6			2	1,4	130	94,3
	–	–	–	–	–	–	–

* Csak Magyarországon.

telére, hogy a különböző „nemzetiségi mixen” a városok hogyan
nemzetiségileg tagolt térben (az egyes nyelvterületeken), itt nincs
ként villantunk fel néhány adalékot e képhez.

közé való besorolásról, nyilvánvalóan azokhoz hasonlóan funkcionáltak. Budapest
helyzetéről korábban szoltunk, itt csak gyors magyarosodását említjük ismételt
(1880 és 1910 között 29,1%-ponttal emelkedett a magyar anyanyelvűek aránya, a nem
magyarok magyar nyelvtudása pedig ezen idő alatt 37,4%-ponttal 71,8%-ra emelke-
dett), valamint azt, hogy a magyar nyelvűvé váló város nemcsak a magyarok – illetve
elvileg a Kárpát-medencei népek – politikai-szellemi-gazdasági központjaként szol-
gált, hanem a 19. században mindvégig több nemzetiség politikai-szellemi életében
is fontos szerepet játszott, különösképp a szlovákok és a szerbek, kisebb mértékben
a románok vezető politikusai Budapesten éltek-működtek, konferenciákat tartottak,
sajtótermékeik itt jelentek meg stb. Ily módon ha „népileg” nem is játszott említésre
méltó szerepet a Kárpát-medencei nemzetiségek életében Budapest, politikailag annál
inkább, ami kétségtelenül sajátos geopolitikai helyzetet teremtett.

10. táblázat: *A magyar nyelvterületen fekvő városok 90,0%-nál kevesebb magyar
anyanyelvű lakossal, 1910*

Városok	Lakosság- szám	A magyarok aránya, %	Más anya- nyelvűek aránya, %	Közigaz- gatási rang	Nem magyarok közül magyarul tud, %
1. Rimaszombat	6 912	89,7	–	msz, jsz.	78,4
2. Marosvásárhely	25 517	89,3	–	msz, jsz.	84,0
3. Újpest	55 197	89,2	–	–	62,8
4. Komárom	22 337	89,2	–	msz, jsz.	69,5
5. Budapest	880 371	85,9	9,0n	főváros, msz.	71,8
6. Pécs	49 822	83,6	12,8n	msz, jsz.	73,8
7. Gyula	24 284	81,6	10,5r	msz, jsz.	87,1
8. Baja	21 032	79,9	8,3sz	jsz.	85,4
9. Arad	63 166	73,0	16,3n	msz, jsz.	75,2
10. Szabadka	94 610	58,8	39,0e*	–	52,3
11. Szentendre	5 673	52,4	16,6szl, 16,2n	jsz.	77,9

Rövidítések: n = német; r = román; sz = szerb; szl = szlovák; e = egyéb; msz =
megyeszékhely; jsz = járási székhely; * tulajdonképp bunyevác.

Pécs, Arad, Gyula a nyelvhatár közelében feküdt; Szabadka a Magyarországon élő
bunyevácok (a Balkánról menekült katolikus délszlávok) legnagyobb települése (har-
mincezernél többen éltek a városban). A tarka lakosságú Szentendrét a „török korban” s

orsan magyarosodott (1880–1910 között 28,2%-ponttal nőtt a még 1910-ben is, Szabadkával együtt a magyar nyelvterület ritka rosainak egyike.

ik át a román nyelvterület városainak nemzetiségi viszonyait; atisztikai adatokat (11. táblázat).

nyelvi dominanciájú régió városainak anyanyelvi szerkezete, 1910

Az adott nyelvhez tartozók	
száma	%-a*
164 684	48,9
82 302	24,4
53 136	15,8

*A városok összes lakosságának százalékában.

ti és partiumi városra vonatkoznak, természetesen a Székelyföld ar dominanciájú – városát figyelmen kívül hagyva. Meglepő, ílet városi lakosságának közel fele (!) magyarnak vallotta magát k negyede románnak. A német anyanyelvűek visszaszorulása i német ajkú többsége az egykori szász székek területén fekvő zembetűnőbb a városi lakosoknak ez a – némiképp – meglepő ha azt nézzük, hogy milyen „nyelvi típusú” városokat alkottak (12. táblázat). Nyugodtan állítható, hogy a románoknak a 16. térfoglalása tulajdonképp megtört a városfalak előtt. A románokban tudtak abszolút többségre szert tenni: Vízaknán (65,5% esen (58,5%) és Abrudbányán (57,8%). E három településben lakosságának 5%-a sem élt, Abrudbánya és Vízakna hanyatló yász városkák. Relatív többséget is csak további három város- akos), Szászvárosban (7672 lakos) és Karánsebesen (7998 lakos) m tartozott az erdélyi-partiumi városok élvonalába.

rosait, Nagybányától Tordáig egyértelműen a magyarság „birto- várt, Erdély szellemi központját, regionális szerepkörű városát. lamhatalom is vezető szerepre szánta Erdélyben, ide telepítette zág második egyetemét, kulturális intézményei, országos hírű zalmi élete, sajtója Erdély határain túl is a magyarság egvik vezető

A 29 figyelembe vett erdélyi város közül 15-ben – tehát a városok több, mint felében – a magyarok abszolút többséggel bírtak (Felsőbánya 93,9%, Szilágysomlyó 87,6%, Zilah 92,7%, Kolozsvár 83,4%, Nagybánya 77,6%, Dicsőszentmárton 72,7% magyar anyanyelvű lakos), Zilah, Dés, Dicsőszentmárton, Kolozsvár, Torda, Nagyenyed, Déva megyeszékhelyek, mely funkció bizonyos fokú „hatalmat” biztosított számukra megyéjükben. Dél-Erdélyben, a Segesvár–Abrudbánya vonaltól délre a három erdélyi nemzet – magyar, román, német – vegyesen lakta a városokat. A román többségű régió egyetlen városában sem esett 10% alá magyarok aránya, s csak egynémely egykori szász városban maradt arányuk 10–20% között (Segesvár, Medgyes, Sászsebes és a bányásági Karánsebes). Ehhez még hozzávehetjük, hogy a magyar–román nyelvhatáron oly jelentős „magyar” városok „örködtek” – s gyakoroltak hatást a Partiumra és Erdélyre –, mint Arad, Nagyvárad, Szatmárnémeti, illetve a Székelyföldön Marosvá-sárhely. Vagyis „román földön” a magyarság pozíciói a magyar többségű vagy jelentős mértékben magyarok által lakott városok révén erősen voltak. Viszont a románok „pozícióit”, geopolitikai súlyát nagymértékben gyengítette, hogy egyetlen jelentősebb várost sem birtokoltak; a legtöbb román ajkú lakos Brassóban élt (nem egészen 12 ezer fő), majd Nagyszebenben (közel 9 ezer fő), Kolozsvárott (7 és félezer fő) és Lugoson (bő 6 ezer fő); de mind a négy várost más nációk – magyarok vagy németek – uralták. Így érthető, hogy a románság „nemzeti központjai” között községi jogállásút is találunk (Balázsfalva).

12. táblázat: *A román nyelv dominanciájú régió városainak anyanyelvi arányai, 1910*

Anyanyelv	Városok száma és aránya, ahol az adott nyelv																	
	80,0 <		70,0 - 79,9		60,0 - 69,9		50,0 - 59,9		40,0 - 49,9		30,0 - 39,9		20,0 - 29,9		10,0 - 19,9		0,0 - 9,9	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Magyar	4	13,8	4	13,8	3	10,3	4	13,8	4	17,2	2	6,9	3	10,3	4	13,8	-	-
Román	-	-	-	-	1	3,4	2	6,9	5	17,2	5	17,2	1	3,7	3	10,3	2	6,9
Német	-	-	-	-	-	-	1	3,4	4	13,8	2	6,9	2	6,9	3	10,3	17	58,6

Annak ellenére, hogy a szász székeket egészen a 19. századig szinte kizárólagosan németek lakták, s arányuk más városokban is számottevő volt, a dualizmus korának végére városaik többségét „feladták”; egyetlen városban rendelkeztek minimális abszolút többséggel, Nagyszebenben (50,3% német anyanyelvű), igaz, a Szászföld egykori főhelye lakosságszámát tekintve Erdély harmadik városa volt, a szászok legjelentősebb intézményeinek székhelye, német iskolaváros. 17 városban viszont csak jelentéktelen

délyi városban a 17–18. században vezető szerepet játszó *örmények* a 19. e szinte teljesen „eltűntek” a statisztikákból, csak az örmény szertartású jelenléte őrizte emléküket (Szamosújváron, az örmények erdélyi központjában is 1100, Gyergyószentmiklóson 300, Erzsébetvárosban 234 örmény atolikust találtak a népszámlálók).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- nt korona országainak 1910. évi népszámlálása. Végeredmények összefoglalása. it.
- Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. – Kossuth Kiadó, Budapest. 330 p.
- Együttélő népek a Kárpát-medencében. – Auktor Kiadó, Budapest. 258 p.
- 2005, 2009: Magyarország történeti földrajza. I–II. - Dialóg Campus Kiadó, Pécs. 462 p., illetve 438 p.
- 2015: A Kárpát-medence népeinek geopolitikai helyzete a dualizmus korában. AI S.–BOROS L. (szerk.): Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születészenenci Bocskai István Római Katolikus Gimnázium és a Nyíregyházi Főiskola és Földrajztudományi Intézete, Nyíregyháza–Szerencs. pp. 105-128.
- 2017: A városok – olvasztótégelyek? (A [nyelvi] asszimiláció területi vonatkozásai us korában I.) – Történeti Földrajzi Közlemények 5. 2. pp. 102-122.
- GYÖRI R. 2005: Magyar városhálózat a 20. század elején. – Dialog Campus dapest-Pécs. 232 p.
- 14: Városaink nemzetiségi viszonyai. – Magyar Figyelő 4. 2. pp. 256-273.
- 12: Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon. – Nagy Magyarország Kiadó, Kárpátia Kiadó, Budapest. 283 p.

A TÁRSADALMI ESÉLYEK ÉS A MUNKANÉLKÜLISÉG TERÜLETI ÖSSZEFÜGGÉSÉNEK NÉHÁNY ASPEKTUSA¹

ALPEK B. LEVENTE² – TÉSITS RÓBERT³

BEVEZETÉS

Dövényi Zoltán professzor kutatásai többek között felölelik a munkaerőpiac számos aspektusát, ide értve az 1970-es évek közepétől kezdődően a munkaerőmozgás dél-alföldi kérdéseit, majd a rendszerváltozást követően a munkanélküliség területi és történeti vonatkozásait. A közlemények sorában többek között megjelentek a falusi és a városi terek foglalkoztatási problémái, mind hazai, mind nemzetközi dimenziójában (BECSEI J. – DÖVÉNYI Z. – SIMON I. 1974; DÖVÉNYI Z. – KARÁCSONYI D. 2008; DÖVÉNYI Z. – WIESSNER R. 2006; DÖVÉNYI Z. – TOLNAI GY. 1993; DÖVÉNYI Z. 1994). Az ünnepezt professzor, több mint három évtizeden át folytatott munkaerő-piaci vizsgálatait a jelen tanulmány szerzőinek már eddigi munkásságuk során is jelentős inspirációt adtak, akik ezzel az írással is szeretnék köszönetüket kifejezni.

A 2008-as világgazdasági válság hazánkban is együtt járt a munkanélküliség számottevő növekedésével, amely jelenség a foglalkoztatás zavarait az egyik legsúlyosabb társadalmi–gazdasági kihívássá tette. Tekintettel a válságágotok körére a leépítések különösen erőteljesen érintették a kevésbé versenyképes ismeretekkel, alap-, illetve elavult középfokú végzettséggel rendelkező, vagy egyéb okból, többek között a periférikus területi elhelyezkedésből fakadó ingázási kényszer következtében hátrányos helyzetű személyeket. A legnagyobb visszaesést a foglalkoztatásban az ország északnyugati területén koncentrálódó feldolgozóipari vállalatok és ellátási láncokban résztvevő vállalkozások szenvedték el. Azonban a válság mélyülésével érintette az Alföld és Borsod-Abaúj-Zemplén megye nagyobb településeit is. A visszaesés a hátrányos helyzetű területeken is kézzelfogható volt (LŐCSEI H. 2009 a,b, 2010, 2011). Az álláskeresők gazdaságilag aktív korú népességhez viszonyított aránya 2010-ben érte el a maxi-